

Δημήτριος Βικέλας, Λουκής Λάρας και Σάββας Τσερκεζής, Ημερολόγιον του βίου μου, αρχόμενον από του 1886

Τα κείμενα:

- Δημήτριος Βικέλας, *Λουκής Λάρας* [απόσπασμα] *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α' Γενικού Λυκείου, Α' Τεύχος, ΙΤΥΕ «Διόφαντος», σ. 316-320
- Σάββας Τσερκεζής, *Ημερολόγιον του βίου μου, αρχόμενον από του 1886*, [απόσπασμα «Στον «άτυχο» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897»], *Κείμενα Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Τόμος Α', ΥΠΠ, ΠΙ, ΥΑΠ, Λευκωσία 2015, σ. 163-173

Προτεινόμενες ερωτήσεις-δραστηριότητες:

1. Να προσδιορίσετε τον χώρο και τον χρόνο των δύο αφηγημάτων και να εξηγήσετε πώς επηρεάζουν τη δράση των ηρώων στα συγκεκριμένα αποσπάσματα.
2. Στον *Λουκή Λάρα* το ιστορικό πλαίσιο παραπέμπει σε ηρωική εποχή, στην αφήγηση, ωστόσο, δεν υπάρχει η παραμικρή ηρωική έκφραση. Να εξηγήσετε την αντιηρωική αυτή οπτική του συγγραφέα.
3. Στο *Ημερολόγιον* ο συγγραφέας κατατάσσεται εθελοντικά στον ελληνικό στρατό, προκειμένου να πάρει μέρος στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 (για την επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους και την ενίσχυση της επανάστασης στην Κρήτη). Να επισημάνετε τις διαφορές των δύο αφηγητών σε ιδεολογικό επίπεδο.
(Μπορεί να γίνει αναφορά και στο δεύτερο απόσπασμα, όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στην επιστροφή του στην πατρίδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, στη διάρκεια των οποίων τραυματίζεται. Είναι σημαντικό να τονιστεί η διαφορά ανάμεσα στον έμπορο που ζει στην καρδιά της Ελληνικής Επανάστασης, αλλά το μόνο που επιθυμεί είναι να διασωθεί και να διαφύγει στο εξωτερικό και τον έλληνα της διασποράς ο οποίος ζει και αγωνίζεται για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.)
4. Από τον *Λουκή Λάρα* να επιλέξετε μια παράγραφο στην οποία περιγράφεται ένα πρόσωπο ή μια σκηνή (π.χ. η περιγραφή της Ανδριάνας σ. 317, η περιγραφή του στάβλου σ. 317-8, η περιγραφή του Τούρκου σ. 319). Τι παρατηρήσεις έχετε να κάνετε σχετικά με τον χαρακτήρα της περιγραφής;

5. Στο *Ημερολόγιον* να παρατηρήσετε τον ρεαλιστικό τρόπο με τον οποίο δίνονται οι λεπτομέρειες της πορείας που ακολουθούν οι Κύπριοι εθελοντές που κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό. Πού εστιάζουν, κυρίως, οι πληροφορίες που παρατίθενται στο απόσπασμα;
6. Να τεκμηριώσετε τον «αυτοβιογραφικό» χαρακτήρα των δύο κειμένων κάνοντας αναφορές στο περιεχόμενο και το γραμματικό πρόσωπο που επιλέγεται για την αφήγηση.
7. Η αφήγηση και στα δύο κείμενα γίνεται σε πρώτο πρόσωπο. Να περιγράψετε τα χαρακτηριστικά της πρωτοπρόσωπης αφήγησης και να συζητήσετε τις αφηγηματικές δυνατότητες που προσφέρει αυτή η τεχνική.
8. Στη εισαγωγή του βιβλίου σας αναφέρεται ότι ο *Λουκής Λάρας* είναι έργο αφηγηριακό. Να μελετήσετε το κριτικό κείμενο **ε'** και να εξηγήσετε τον όρο αφηγηριακό κάνοντας συγκεκριμένες αναφορές στο περιεχόμενο και την τεχνική του έργου.
9. Αφού μελετήσετε το σύνολο των αποσπασμάτων του *Ημερολογίου* του Τσερκεζί που ανθολογούνται στο βιβλίο σας να επιχειρήσετε μια συνολική αποτίμηση του έργου (είδος κειμένου, θεματολογία, γλώσσα και ύφος, η ιστορική και η λογοτεχνική αξία κτλ.)
10. Μελετώντας τα αποσπάσματα που ακολουθούν να συζητήσετε τον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι δύο αφηγητές το θέμα της προσωπικής προσφοράς στην πατρίδα σε κρίσιμες ιστορικές περιόδους.

Λουκής Λάρας: «*Κόσμος μου ήτο το Χάνιον και πατριωτισμός μου το ισοζύγιον [...] Τώρα δε, καθ' ήν στιγμήν γράφω τας αναμνήσεις ταύτας, απορώ, και εξανίσταμαι κατ' εμαυτού, πώς αντί να καταφύγω εκεί εις τον εξοχικόν πύργον μετά των γερόντων γονέων και των αδελφών μου, πώς δεν έδραμον να καταταχθώ υπό την σημαίαν του αγώνος, πώς δεν έλαβον κι εγώ τα όπλα εις χείρας, και ας έλιπτον επί τέλους πολεμών.»*

Σάββας Τσερκεζής: «*Ήτο η 18η Μαρτίου του έτους 1897· μας ειδοποίησαν ότι το Γενικόν Προξενείον της Ελλάδος δέχεται προς εγγραφήν εθελοντάς. Ήμην ο πρώτος εκ των προσελθόντων: ενεγράφημεν εν όλω την ημέραν εκείνην 85 Κύπριοι διαμένοντες εν Αλεξανδρεία.»*

11. Μελετώντας τα δύο κείμενα, τις εισαγωγές και τα κριτικά δοκίμια που ακολουθούν, να γράψετε ένα κείμενο 200-300 λέξεων με θέμα: «*Λουκής Λάρας και Σάββας Τσερκεζής. Μικρές ιστορίες καθημερινών ανθρώπων σε εποχές κοσμογονικών αλλαγών*».

Πληροφορίες και κριτικά δοκίμια για τα κείμενα:

Δημήτριος Βικέλας, *Λουκής Λάρας*

α' «Το έργο δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο αθηναϊκό περιοδικό *Εστία* το 1879 και ο πλήρης τίτλος τους είναι *Λουκής Λάρας. Αυτοβιογραφία γέροντος Χίου*. Ο Δημήτριος Βικέλας στη σημείωση που προτάσσει αναφέρει πως πρόκειται απλώς για την έκδοση χειρογράφου που άφησε μετά θάνατον Χίος ομογενής, ο οποίος ζούσε στην Αγγλία. Ο συγγραφέας φρόντισε να σωθεί το αντίγραφο αυτού του χειρογράφου, το οποίο χρησιμοποίησε ως βάση για την επεξεργασία του *Λουκή Λάρα*. Πρόκειται για τις αναμνήσεις ενός εμπόρου του Λονδίνου, του Λουκά Τζίφου, ο οποίος γράφτηκαν έπειτα από προτροπή του Βικέλα.»

(σύνοψη από το Μ. Δήτσα, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Ε' 1830-1880, Σοκόλης, σ. 387-8)

β' «Με τον *Λουκή Λάρα* του Δημητρίου Βικέλα, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά σε συνέχειες στο περιοδικό *Εστία* το 1879, έχουμε μια στροφή και μια μεταβολή στον τόνο της αφήγησης. Το μυθιστόρημα αυτό είναι κυρίως ιστορικό και πατριωτικό, αφού αναπτύσσει ένα θέμα από την Επανάσταση του 1821 και μας μιλά με τα πιο θερμά ή τα πιο συγκινητικά λόγια για τις θυσίες της Ελλάδας. Ωστόσο η διήγηση των καθημερινών περιστατικών, η αναπαράσταση της ζωής και των ηθών εκείνης της εποχής και η αγάπη της οικογένειας, που γίνεται φανερή σ' όλες τις σελίδες του βιβλίου, πλησιάζουν τον *Λουκή Λάρα* προς την ηθογραφία και τον μεταβάλλουν σε πρόδρομο της μελλοντικής εξέλιξης του ηθογραφικού μυθιστορήματος.»

(Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 71997, σελ. 111)

γ' «Από το σύνολο των πεζογραφημάτων του Βικέλα, ο *Λουκής Λάρας* είναι το αντιπροσωπευτικότερο έργο του. Βρίσκεται στο μεταίχμιο ανάμεσα στο ιστορικό μυθιστόρημα και το ηθογραφικό διήγημα. Αναφέρεται στην περίοδο της Επανάστασης του

1821 και αποτελεί ένα είδος μαρτυρία της εποχής, της οποίας ο συγγραφέας δίνει έμμεσα την ατμόσφαιρα. Τα καθαυτό ιστορικά πρόσωπα είναι πολύ περιορισμένα και τα δραματικά γεγονότα του Αγώνα διαγράφονται μέσα από τη ζωή των απλών ανθρώπων που δεν πήραν μέρος στις μάχες, αλλά υπέστησαν τις συνέπειες των συγκρούσεων. Το πατριωτικό στοιχείο είναι βέβαια έντονο, όχι όμως και το επικό. Υπάρχει διάχυτη μια απλότητα, μια ειλικρίνεια στη γραφή και κάποια μετριοπάθεια, που χαρακτηρίζει άλλωστε και το υπόλοιπο πεζογραφικό του έργο.»

(Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, «Βικέλας Δημήτριος», Εκδοτική Αθηνών, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τ. 2, Αθήνα, 1984, σελ. 281-82)

δ' «Αν και πρόκειται αναμφισβήτητα για ιστορικό μυθιστόρημα, “είδος” που η ακμή του σχετίζεται κατά κανόνα με τις ρομαντικές αναζητήσεις προηγούμενων δεκαετιών, αυτό δεν σημαίνει ότι ο Βικέλας γράφοντας το 1878 τον Λουκή Λάρα συνέχιζε ορισμένη φθίνουσα πλέον πεζογραφική παράδοση του ελληνικού 19ου αιώνα. Το ιστορικό μυθιστόρημα δεν είναι, όπως υποστηρίχτηκε από παλαιότερους έλληνες κριτικούς, μόνο ρομαντικό προϊόν, αφού στον ευρωπαϊκό χώρο μπόρεσε να διαρκέσει –εν μέρει και ανανεωθεί– πέρα από τη συμβατική διάρκεια της ζωής του ρομαντικού κινήματος. Κριτικοί και ιστορικοί της λογοτεχνίας τοποθετούν το έργο αυτό του Βικέλα σ' ένα μεταίχμιο, εκεί γύρω στα 1880, θεωρώντας το ως συμβολή στη μετάβαση από τον ρομαντισμό στον ρεαλισμό. Πράγματι όποιος συγκρίνει το έργο αυτό με την προηγούμενη πεζογραφική μας παράδοση και παραγωγή, θα το χαρακτηρίσει ως κείμενο που διέπεται από λιτότητα στην έκφραση, χαμηλούς τόνους, αρητόρευτη γλώσσα.»

(Μ. Δήτσα, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Ε' 1830-1880, Σοκόλης, σελ. 392-393)

ε' «1879-1887. Μέσα στα οχτώ αυτά χρόνια που ορίζονται, χοντρικά, από τον *Λουκή Λάρα* του Βικέλα και *Το ταξίδι μου* του Ψυχάρη, θα πρέπει να αναζητήσουμε μερικές από τις πιο βαθιές τομές που δέχτηκε η νεοελληνική πρόζα και η νεοελληνική λογοτεχνία γενικότερα. Τομές-αφαιρέσεις όγκων: το πρόβλημα ήταν να «σπάσει» το ρομαντικό απόστημα μιας πεντηκονταετίας, να τεθεί ένα τέρμα στη μυθική διάρκεια του '21, να αποκατασταθούν οι διαταραγμένες ισορροπίες ανάμεσα στις λέξεις και στα πράγματα. Μετά την κρίσιμη δεκαετία του 1870-1880 είχαν κιόλας δημιουργηθεί και συνειδητοποιηθεί οι όροι βασικών αναπροσαρμογών σε όλα τα επίπεδα. Ως εδώ, το ιστορικό μυθιστόρημα δεν είχε κάνει άλλο, σε μεγάλο βαθμό, παρά να συντηρεί το ηρωικό πνεύμα μέσα σ' έναν κλειστό θάλαμο,

απρόσβλητο από κάθε επικίνδυνη επαφή με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Η ιστορία, δηλαδή η συλλογική μνήμη, εξοβέλιζε την προσωπική εμπειρία αποτελεσματικά. Ιστορικός από δεύτερο χέρι και απρόσωπος καταγραφέας ενός μακρινού παρελθόντος, ο μυθιστοριογράφος δεν είχε παρά να επενδύει την πατριωτική ρητορεία σε εικόνες αντλημένες απ' τα βάθη των αιώνων. Οι πηγές ήταν αναγκαστικά γραφτές. Το παρόν υπήρχε μόνο στο επίπεδο της ιδεολογικής έξαψης. [...] Στα 1879 είχε κιόλας φανεί στην *Εστία* ο *Λουκής Λάρας*. Φαινομενικά, το καινούργιο δεν ερχόταν σε ρήξη με το παλιό. Το σκηνικό του Βικέλα, η Επανάσταση του '21, ήταν το ίδιο όπως σε πλήθος άλλα ιστορικά αφηγήματα, κι ο ήρωας ζούσε μέσα στον ίδιο πυρετό του εθνικού ξεσηκωμού. Μόνο που αυτός ο εικοσάχρονος χιώτης έμπορος, ο οποίος, στο άνθος της ηλικίας του, διασταυρωνόταν με ένα τόσο σημαντικό γεγονός, δεν είχε καμιά όρεξη για ανδραγαθίες και ηρωισμούς. Η μόνη του έγνοια ήταν το εμπόριό του. “Κόσμος μου ήτο το Χάνιον και πατριωτισμός μου το ισοζύγιον”. Κάποτε, είναι αλήθεια, επιχειρούσε να δικαιολογηθεί για την αποχή του από τον Αγώνα, αποδίδοντάς την στα προσόντα που του έλειπαν “ψυχικώς” και “σωματικώς”. “Τώρα δε, καθ' ήν στιγμήν γράφω τας αναμνήσεις ταύτας, απορώ, και εξανίσταμαι κατ' εμαυτού, πώς αντί να καταφύγω εκεί εις τον εξοχικόν πύργον μετά των γερόντων γονέων και των αδελφών μου, πώς δεν έδραμον να καταταχθώ υπό την σημαίαν του αγώνος, πώς δεν έλαβον κι εγώ τα όπλα εις χείρας, και ας έπιπτον επί τέλους πολεμών .”

Θα έλεγε κανείς πως ο προσγειωμένος μεγαλοαστός Βικέλας δεν είχε συμφέρον να συντρίψει ολοκληρωτικά το ηρωικό ιδανικό που προοριζόταν, στο κάτω κάτω, για ευρύτερη λαϊκή κατανάλωση. Ο ρόλος του ήταν άλλος: να δείξει πώς, για μια νέα αστική γενιά, θρεμμένη μέσα στο εμπορικό και κοσμοπολιτικό κλίμα του εξωτερικού, η εποχή της έντονης ιδεολογικής κινητοποίησης είχε τελειώσει μαζί με τον ρομαντισμό· πως το '21 δεν μπορούσε να “λειτουργήσει” παρά μόνο σαν ανάμνηση και μαρτυρία, δηλαδή αποδραματοποιημένο, απομυθοποιημένο· πως μόνο ένα πιο νηφάλιο, νοικοκυρίστικο και μετρημένο ιδανικό ανταποκρινόταν σε μια νέα πραγματικότητα που επέβαλλε την προσγείωση και την αλλαγή του τόνου.»

(Παν. Μουλλάς, «Το διήγημα, αυτοβιογραφία του Παπαδιαμάντη», εισαγωγή στο *Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος*, επιμ. Παν. Μουλλάς, *Εστία*, Αθήνα, 1999, σ. ις' - ιη' .)

Σάββας Τσερκεζής, *Ημερολόγιον του βίου μου, αρχόμενον από του 1886*

«Με εξαιρετική καλαισθησία (πολύ σπάνια για τα κυπριακά εκδοτικά δεδομένα) κυκλοφόρησε σε δεύτερη εμπλουτισμένη έκδοση το «Ημερολόγιον» του Σάββα Τσερκεζή (1874-1963) με υποδειγματική επιμέλεια του Φοίβου Σταυρίδη. Το κείμενο αυτό πρωτοεκδόθηκε το 1988 και ανατυπώθηκε το 1993 (τα 3000 αντίτυπα εξαντλήθηκαν, επίσης σπάνιο φαινόμενο για κυπριακή έκδοση) και έγινε ευνοϊκά δεκτό από την κριτική. Ανάμεσα σ' αυτούς που σχολίασαν θετικά το κείμενο του Τσερκεζή περιλαμβάνονται και οι Γ. Π. Σαββίδης, Χρ. Μηλιώνης, Α. Χριστοφίδης και Κ. Λιόντης.

Η πρόσφατη δεύτερη έκδοση είναι σαφώς βελτιωμένη και επηυξημένη: Το «Ημερολόγιον» συμπληρώνεται με χωρία που είχαν αφαιρεθεί στη δεύτερη, επεξεργασμένη μορφή του, εφόσον εντοπίστηκε άλλο ένα τετράδιο με προγενέστερη γραφή του κειμένου. Το αφήγημα εμπλουτίζεται με κατάλληλες φωτογραφίες και εικονογραφήσεις της εποχής, με επαρκείς σημειώσεις και με το απαραίτητο Ευρετήριο. Όμως, η πλέον σημαντική προσθήκη είναι, πιστεύω, η ολοκληρωμένη δημοσίευση ενός δεύτερου αφηγήματος του Τσερκεζή.

Το «Ημερολόγιον» δεν είναι ακριβώς ημερολόγιον, παρόλο που δεν λείπουν μερικές ημερολογιακές εγγραφές. Περισσότερο ανήκει στην κατηγορία του απομνημονεύματος και της αυτοβιογραφίας. Ο Τσερκεζής μνημειώνει τα γεγονότα της ζωής του από το 1886 έως το 1924: αρχικά ταξιδεύει σε πόλεις της Ανατολικής Μεσογείου (Σμύρνη, Αλεξάνδρεια, Βηρυτό και Ιόππη) και αργότερα μεταναστεύει στην Αμερική (1908-1923), όπου αναζητεί μια καλύτερη τύχη. Δυο φορές έσπευσε ως εθελοντής σε ελληνικούς πολέμους (1897, 1912-13). Ο συγγραφέας, που φοίτησε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μόνο για δυο χρόνια, διηγείται τις πάμπολλες δυσκολίες που συναντά, τις ασθένειες που τον ταλαιπωρούν και γενικά τις εμπειρίες του με χιούμορ, με λιτά ρητορικά μέσα, γραμμικά και παραστατικά, σαν ένας λαϊκός παραμυθάς. Μπορεί να μην χειρίζεται με επάρκεια τη γλώσσα, αλλά έχει το χάρισμα της αφήγησης. Ο λαϊκός αφηγηματογράφος κατορθώνει να πείσει τον αναγνώστη και να κερδίσει τη συμπάθειά του, αφενός γιατί ο αυτοδιηγητικός αφηγητής-ήρωας αναδεικνύεται μαχητής της ζωής, ένας αυθεντικός άνθρωπος με ψυχική δύναμη και φιλότιμο, και αφετέρου γιατί εξιστορεί τα πάθη και τα βιώματά του με αφηγηματική χάρη, με αυθόρμητη γλώσσα, με τη γλώσσα της καρδιάς.

(Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Ημερολόγιο Σάββα Τσερκεζή, Ένας λαϊκός αφηγηματογράφος», *Ο Φιλελεύθερος*, 30.3.2008)